

Наталія Шульжук

ПРАКТИКУМ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*навчально-методичний посібник
для студентів філологічних спеціальностей
закладів вищої освіти*

Рівне
2019

УДК 811.161.2'35 (075.8)
ББК 81.411.1 – 8 – 923
Ш 95

*Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 7 від 29 серпня 2019 року)*

Рецензенти:

Плющ Марія Яківна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

Мединська Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, професор, проректор Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені С. Дем'янчука.

Шульжук Н. В.

Ш 95 **Практикум з української мови:** навчально-методичний посібник для студентів філологічних спеціальностей закладів вищої освіти / Н. В. Шульжук. – Рівне – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. – 226 с.

ISBN 978-966-2254-60-0

У навчально-методичному посібнику подано матеріал для практичних занять з курсу «Практикум з української мови», який структурований з урахуванням основних принципів модульного навчання та змін у новій редакції Українського правопису.

Структура кожного із змістових модулів підпорядкована меті – допомогти студентам відновити й поглибити, закріпити й розширити, узагальнити й систематизувати правописні знання з основних розділів української мови, виробити практичні вміння й навички вдосконалення власного й чужого усного і писемного мовлення; сформувати орфографічну та пунктуаційну грамотність, що є основою розвитку комунікативної компетенції майбутнього філолога; розвинути науково-дослідницькі здібності та виробити навички контролю й самоконтролю.

Запропоновані завдання і вправи спрямовані не лише на розуміння основних лінгвістичних понять, а й орієнтовані на глибоке осмислення та аналіз орфограм і пунктограм, порівняння й зіставлення мовних явищ, розвиток творчих здібностей, уміння міркувати й узагальнювати.

Добір текстів для орфографічного й пунктуаційного аналізу, завдань творчого характеру здійснено з метою реалізації лінгвістичної, комунікативно-діяльничної й культурологічної змістових ліній. У посібнику вміщено завдання для підсумкового модульного контролю, розлогий список літератури, додатки та словничок лінгвістичних термінів, що сприятимуть успішній підготовці першокурсників до практичних занять.

Для студентів закладів вищої освіти, а також для учнів гімназій та ліцеїв, учителів, для всіх, хто прагне оволодіти правописними нормами української літературної мови.

УДК 811.161.2'35 (075.8)
ББК 81.411.1 – 8 – 923

ISBN 978-966-2254-60-0

© Шульжук Н. В., 2019

*Пам'яті академіка
Каленика Федоровича
Шульженка присвячую*

ПЕРЕДМОВА

Сучасні вимоги до мовної підготовки учнів загальноосвітніх шкіл вимагають нової підготовки і майбутнього вчителя-словесника, який повинен не лише здобути необхідні лінгвістичні знання, а й навчитися бездоганно володіти ними у власному мовленні, що послужить передусім умовою формування мовної особистості. Цим зумовлений пошук шляхів підвищення ефективності навчального процесу, що ґрунтується як на розробленні нових підходів до навчання мови, так і розширенні можливостей уже відомих, традиційних форм і методів роботи.

Поглибити основні теоретичні знання з усіх розділів мовознавчої науки, набуті при вивченні шкільного курсу української мови, навчити користуватися всіма багатствами мовних і мовленевих засобів української мови, вільно володіти літературним розмовним мовленням, правильно використовувати мовні засоби, що відображають специфіку різних функціональних стилів, уміти користуватися науковими та лексикографічними джерелами, іншою довідковою літературою з метою постійного вдосконалення правописних умінь і навичок покликаний пропедевтичний курс у лінгвістичній підготовці вчителя-словесника – «Практикум з української мови», передбачений навчальними планами філологічних спеціальностей закладів вищої освіти. Крім того, саме ця дисципліна передусім спрямована на формування високого рівня орфографічної та пунктуаційної грамотності майбутніх філологів на засадах нової редакції Українського правопису.

Пріоритетними сьогодні вважають модульні технології навчання і рейтингові системи контролю та оцінювання, сутність яких полягає в тому, що студент більш самостійно або повністю самостійно може працювати за індивідуальною навчальною програмою, що містить цільову програму дій, банк інформації, методичне керівництво досягненням поставлених дидактичних цілей. Функції ж педагога при цьому можуть варіювати від інформаційної (консультативної) до функції контролю. Саме тому пропонується курс, структурований з урахуванням основних принципів модульного навчання – модульності, структуризації навчання на окремі елементи, динамічності, оптимальності методів діяльності, гнучкості, усвідомленої перспективи, різнобічності методичного консультування, паритетності, – складається з таких змістових модулів: «Загальні питання правопису», «Фонетика, графіка, морфеміка, орфографія і пунктуація як основні

підсистеми українського правопису. Розділові знаки у простому реченні, ускладненому однорідними та відокремленими членами», «Правопис складних слів, власних назв та слів іншомовного походження. Розділові знаки в реченнях з відокремленими уточнювальними членами та вставними й вставленими конструкціями», «Морфологія і правопис іменних частин мови. Розділові знаки у складносурядному та складнопідрядному реченнях», «Правопис дієслівних форм та прислівників. Розділові знаки у складному безсполучниковому реченні», «Правопис службових частин мови. Розділові знаки у складному багатокomпонентному реченні». Структура кожного із змістових модулів підпорядкована меті – допомогти студентам відновити й поглибити, закріпити й розширити, узагальнити й систематизувати правописні знання з основних розділів української мови, виробити практичні вміння й навички вдосконалення власного й чужого усного й писемного мовлення; сформувані орфографічну та пунктуаційну грамотність, що є основою розвитку комунікативної компетенції особистості майбутнього філолога; розвинути науково-дослідницькі здібності та виробити навички контролю й самоконтролю.

Список літератури, дібраний з урахуванням досягнень сучасного мовознавства, сприятиме глибокому ознайомленню студентів із науковими, навчально-методичними й довідковими джерелами. Він спонукатиме студентів до подальшого самостійного пошуку літератури, її ретельного вивчення й творчого застосування у майбутній дослідницькій, професійній діяльності.

Функцію довідкового забезпечення виконують додатки (схеми й таблиці), що містять не лише теоретичний матеріал, а й ілюстративний, завдяки чому студент має можливість правильно аналізувати відповідні орфограми й пунктограми, а також термінологічний словник, у якому подано тлумачення основних лінгвістичних термінів і понять.

Зауважимо, що доповнення й зміни, внесені до другого видання навчально-методичного посібника «Практикум з української мови» для студентів філологічних спеціальностей закладів вищої освіти, зумовлені тим, що упродовж 2015–2018 рр. Українська національна комісія з питань правопису розробила проєкт нової редакції Українського правопису, який після громадського обговорення було схвалено на спільному засіданні Президії Національної академії наук України та Колегії Міністерства освіти і науки України 24 жовтня 2018 року. У сучасній редакції Українського правопису збережено підхід до мови не лише як до знакової системи. Правописна кодифікація мови завжди вписана в соціолінгвістичний контекст (мова – явище суспільне). Правописна норма, з одного боку, ґрунтується на тісних зв'язках елементів сучасної мовної системи, що відображається на письмі, а з другого, – на дотриманні мовної традиції.

Перегляд правописних правил – це не лише реакція на зміни в сучасній мовно-писемній практиці, а й визначення правил написання нових запозичених слів, нових власних назв, спроба усунення застарілих формулювань, а також уніфікація орфографічних норм. Реагуючи на виклики мовної практики, сучасна редакція правопису розширила межі використання орфографічних варіантів.

Глибоко усвідомлюючи необхідність пошуку балансу між системними параметрами сучасної мови, з одного боку, й різночасовими прикметами української мовної традиції, з іншого, члени Української національної комісії з питань правопису здійснили спробу в новій редакції правопису розв'язати цю проблему з позицій історичної й етнографічної соборності української мови й української нації.

Маємо надію, що цей навчально-методичний посібник стане надійним помічником у підвищенні правописної грамотності не лише студентів-першокурсників, а й усіх охочих грамотно писати українською.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Модуль 1

Фонетика, графіка, орфографія і пунктуація як основні підсистеми українського правопису. Розділові знаки у простому реченні

Змістовий модуль 1

Загальні питання правопису

Вступ. Українська мова – національна мова українського народу.
Поняття літературної мови. Мовна норма. Орфографія. Види орфограм. Орфографічне правило. Принципи української орфографії.
Пунктуація. Принципи пунктуації. Типи розділових знаків.
Сучасна редакція Українського правопису.

Змістовий модуль 2

Фонетика, графіка, морфеміка, орфографія і пунктуація як основні підсистеми українського правопису. Розділові знаки у простому реченні, ускладненому однорідними та відокремленими членами

Основні розділи науки про мову. Графіка, алфавіт. Співвідношення між літерами і звуками. Система голосних та приголосних української мови. Класифікація голосних та приголосних. Фонетичний аналіз слова.

Морфемна будова слова. Способи словотвору.

Правила вживання апострофа. Правила вживання знака м'якшення.

Чергування звуків в українській літературній мові. Чергування приголосних.

Зміни приголосних при їх збігу. Зміни приголосних у потоці мовлення. Спрощення в групах приголосних.

Подвоєння літер для позначення на письмі збігу однакових приголосних звуків. Подвоєння літер на позначення подовженої вимови приголосних звуків.

Типи речень за метою висловлювання. Поділ речень на двоскладні й односкладні, повні й неповні. Тире між підметом і присудком в простому двоскладному реченні. Тире на місці пропущеного члена в неповному реченні.

Поняття про просте ускладнене речення. Типи формально-синтаксичних ускладнень в простому реченні.

Розділові знаки у реченнях з однорідними членами. Розділові знаки у реченнях з однорідними і неоднорідними означеннями. Розділові знаки у реченнях з узагальнювальними словами.

Розділові знаки у реченнях з відокремленими означеннями. Розділові знаки у реченнях з відокремленими прикладками. Розділові знаки у реченнях з відокремленими обставинами.

Змістовий модуль 3

Правопис складних слів, власних назв та слів іншомовного походження. Розділові знаки в реченнях з відокремленими уточнювальними членами та вставними й вставленими конструкціями

Орфограми, пов'язані із правописом префіксів. Правопис складних слів. Вживання великої літери. Орфограми, пов'язані з правописом слів іншомовного походження. Правила правопису слов'янських прізвищ і географічних назв.

Розділові знаки у реченнях з відокремленими додатками.

Розділові знаки у реченнях з відокремленими уточнювальними членами речення.

Вставні і вставлені конструкції. Групи вставних слів і словосполучень за значенням. Розділові знаки у реченнях зі вставними і вставленими конструкціями.

Модуль 2

Правопис самостійних та службових частин мови.

Розділові знаки у складних реченнях

Змістовий модуль 4

Морфологія і правопис іменних частин мови.

Розділові знаки у складносурядному та складнопідрядному реченнях

Граматичні категорії іменника. Поділ іменників на відміни та групи. Особливості відмінювання та правопису іменників. Уваги до правопису родового відмінка іменників II відміни.

Особливості відмінювання множинних іменників.

Особливості відмінювання та правопису прикметників. Ступені порівняння якісних прикметників.

Особливості відмінювання числівників. Синтаксичні параметри числівника.

Розряди займенників. Відмінювання займенників, співвідносних з іменниками. Відмінювання займенників, співвідносних з прикметниками. Відмінювання займенників, співвідносних з числівниками.

Звертання як синтаксична категорія. Розділові знаки у реченнях із звертаннями.

Складне речення та його ознаки. Типи складносурядних та складнопідрядних речень. Розділові знаки у складносурядних реченнях. Розділові знаки у складнопідрядних реченнях. Розділові знаки при збігові сполучників у складнопідрядному реченні. Розділові знаки у реченнях зі сполучниками *як, мов, наче*.

Змістовий модуль 5

Правопис дієслівних форм та прислівників.

Розділові знаки у складному безсполучниковому реченні

Система дієслівних форм. Дієслова I та II дієвідміни. Особливості правопису особових дієслівних форм.

Правопис неособових дієслівних форм – дієприкметників та дієприслівників. Особливості перекладу неособових дієслівних форм українською мовою.

Поділ прислівників за значенням. Ступені порівняння прислівників. Особливості правопису прислівників.

Складні випадки постановки розділових знаків у реченнях з дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами. Типи безсполучникових складних речень. Розділові знаки у складному безсполучниковому реченні.

Змістовий модуль 6

Правопис службових частин мови.

Розділові знаки у складному багатокomпонентному реченні

Службові частини мови. Прийменник. Вживання відмінкових форм іменників та субстантивованих слів з прийменниками. Групи прийменників за походженням та будовою. Правопис прийменників.

Сполучник. Групи сполучників за походженням, будовою, способом уживання. Групи сполучників за синтаксичними функціями. Правопис сполучників.

Частка. Групи часток за виконуваними функціями. Правопис часток. Правопис часток *не і ні* з різними частинами мови.

Поняття про складне багатокomпонентне речення. Типи складних багатокomпонентних речень. Розділові знаки у складних багатокomпонентних реченнях. Поняття про період.

Діалог, цитата як способи відтворення чужого мовлення. Розділові знаки у реченнях з прямою мовою. Розділові знаки у реченнях із цитатами.

ПРАКТИЧНИЙ ЗМІСТ

Мета – відновити й поглибити, закріпити й розширити, узагальнити й систематизувати правописні знання з основних розділів української мови, виробити практичні вміння й навички вдосконалення власного й чужого усного й писемного мовлення; сформувати орфографічну та пунктуаційну грамотність, що є основою розвитку комунікативної компетенції особистості майбутнього філолога.

Завдання:

у теоретичному аспекті:

- поглиблення й розширення загальних питань правопису;
- засвоєння основних критеріїв класифікації орфограм і пунктограм;

у практичному аспекті:

- оволодіння системою орфограм і пунктограм;
- закріплення й систематизація орфоепічних, орфографічних, пунктуаційних та граматико-стилістичних умінь і навичок;
- поглиблення знань про мову, принципи українського правопису;
- підвищення мовної грамотності й мовної культури студентів-першокурсників факультету української філології.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- основні поняття фонетики, алфавіт, принципи українського правопису;
- співвідношення між літерами і звуками;
- різницю між питомими та іншомовними словами;
- правила переносу частин слова з рядка в рядок;
- складні випадки вживання великої літери, написання приголосних і голосних;
- закони милозвучності української літературної мови;
- значущі частини слова;
- загальне значення іменних частин мови, їх морфологічні ознаки, синтаксичну роль;
- граматичні ознаки іменника; способи творення імен по батькові;
- правила написання прикметникових відмінкових закінчень, способи творення і правила написання ступенів порівняння прикметників;
- особливості написання відмінкових форм числівників, складних числівників і відчислівникових складних слів, принципи зв'язку числівників з іменниками;
- правила написання дієслів та їх особливих форм (дієприкметників і дієприслівників);
- особливості вживання в реченні безособових форм дієслова на *-но, -то*;
- способи творення дієслів, прислівників та похідних прийменників і сполучників;
- будову простого і складного речення, способи вираження головних і другорядних членів речення; стилістичну роль уживання відокремлених членів речення (означень, обставин, додатків, прикладок, уточнювальних членів речення) в синтаксичних конструкціях та умови їх відокремлення;
- складні випадки вживання розділових знаків у простому і складному реченнях;

вміти:

- робити фонетичний аналіз слів;
- працювати зі словниками;
- доречно використовувати в мовленні слова власне українські та іншомовні;
- правильно переносити слова з рядка в рядок;
- правильно писати й обґрунтовувати слова з вивченими орфограмами;
- наводити приклади до всіх вивчених орфографічних правил;
- знаходити й виправляти орфографічні помилки на вивчені правила;

- правильно вимовляти складні і складноскорочені слова, писати їх відповідно до орфографічних правил;
- правильно поєднувати числівники з іменниками;
- помічати й виправляти граматичні помилки та стилістичні недоліки у вживанні іменних частин мови;
- розпізнавати вивчені орфограми та застосовувати відповідні правила щодо правопису дієслова і прислівника, службових частин мови, правильно їх уживати в мовленні;
- знаходити і виправляти помилки на вивчені правила;
- правильно інтонувати різні за будовою синтаксичні конструкції;
- наводити приклади на вивчені пунктограми, пояснювати будову простого і складного речення;
- конструювати, моделювати і трансформувати речення, до складу яких входять ускладнювальні компоненти (звертання, однорідні, відокремлені або уточнювальні члени речення, вставні конструкції);
- будувати висловлювання відповідно до комунікативного завдання, використовуючи виражальні можливості простих і складних речень.

Таким чином, після завершення курсу студенти повинні:

- засвоїти і практично оволодіти орфоепічними, орфографічними, пунктуаційними та грама-тико-стилістичними нормами української літературної мови;
- швидко знаходити орфограми й пунктограми в текстах і чітко формулювати правила, що пояснюють їх написання;
- удосконалити навички самоперевірки письмових робіт;
- виробити автоматичність грамотного письма;
- активізувати і збагатити словниковий запас;
- уміти користуватися лексикографічними джерелами та іншою навчально-довідковою літературою.

МОДУЛЬ 1

ФОНЕТИКА, ГРАФІКА, ОРФОГРАФІЯ І ПУНКТУАЦІЯ ЯК ОСНОВНІ ПІДСИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 Загальні питання правопису

Практичне заняття № 1

Тема: Вступ. Українська мова – національна мова українського народу

План

1. Поняття літературної мови.
2. Мовна норма.
3. Орфографія. Види орфограм. Орфографічне правило.
4. Принципи української орфографії.
5. Пунктуація. Принципи пунктуації. Типи розділових знаків.
6. Графіка. Алфавіт.
7. Сучасна редакція Українського правопису.

Мета заняття:

- поглиблення знань про українську мову як національну мову українського народу, виховання поваги до української літературної мови;
- набуття знань про мовні норми, принципи української орфографії та пунктуації;
- закріплення знань про принципи побудови українського алфавіту.

Студенти повинні знати:

- функцію мови у суспільному житті, висловлювання про мову, мовні норми;
- правописні та пунктуаційні принципи;
- види орфограм за особливістю графічного знака; типи розділових знаків;
- український алфавіт.

Студенти повинні вміти:

- давати визначення основних понять;
- розпізнавати та дотримуватися норм літературної мови, принципів написання слів;
- розташовувати слова в алфавітному порядку.

Рекомендована література:

Основна література

1. Козачук Г. О. Українська мова: практикум: навч. посіб. / Г. О. Козачук. – Київ: Вища шк., 1991. – С. 67–69.
2. Козачук Г. О. Практичний курс української мови / Г. О. Козачук, Н. Г. Шкурятяна. – Київ: Вища шк., 1993. – С. 28–33; 213–218.
3. Сучасна українська літературна мова: підручник / За ред. А. П. Грищенка. – Київ: Вища шк., 2002. – С. 88–91.
4. Сучасна українська літературна мова: підручник / За ред. М. Я. Плющ. – Київ: Вища шк., 2001. – С. 7–9; 101–107; 403.

5. Шкурятяна Н. Г. Методика вивчення орфографії: посібник для учителів / Н. Г. Шкурятяна. – Київ: Рад. шк., 1985. – С. 6.

6. Ющук І. П. Практикум з правопису української мови / І. П. Ющук. – Київ: Освіта, 2002. – С. 6–9.

Додаткова література

1. Українська мова: Енциклопедія. – Київ: Укр. енцикл., 2000. – С. 292.

2. Фурдуй М. І. Українська мова: практикум з правопису: навч. посіб. / М. І. Фурдуй. – Київ: Либідь, 2003. – С. 10–14.

Завдання для аудиторного виконання

Завдання 1. Прочитайте вголос висловлювання про мову, поясніть їх зміст. У поданих текстах знайдіть та поясніть приклади орфографічних і пунктуаційних норм.

У слові народ втілив красу і багатство навколишнього світу, свої думки, почуття, переживання, любов і ласку, ніжність і великодушність, гнів і ненависть. Зробити рідне слово надбанням духовного світу дитини – це значить разом із звучанням рідного слова влити в молоду душу відчуття краси і емоцій, які вклав народ у слово, творячи і відшліфовуючи його протягом століть (В. Сухомлинський).

Рідна мова – це найособистіша і найглибша сфера обстоювання свого «Я», коли воно є, своєї особистості і національної гідності. Та річ не тільки в цьому. Річ і в об'єктивній природності, доцільності різних мов та мовного розмаїття в багатонаціональному світі, річ в об'єктивній цінності їх для картини світу, річ у тому, що з умиранням усякої, а особливо розвиненої національної мови, людство назавжди втрачає одну із сторінок своєї духовної історії, стає біднішим і несправедливішим (І. Дзюба).

Завдання 2. Поясніть, який принцип покладено в основу написання виділених у висловлюваннях про мову слів.

Чужою мовою у державі розмовляє або гість, або найманець, або окупант, який **нав'язує** їй свою мову (Карл Маркс).

Найбільше і **найдорожче** добро кожного народу – це його мова, та жива схованка **людського** духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування (Панас Мирний).

Мова – далеко не тільки «засіб спілкування», тобто передачі «вже готових думок», як нас усіх учили в імперській школі. Куди серйозніша її місія – бути способом народження тих думок: коли «нема мови», людині **просто-напросто** «нема чим думати» (О. Забужко).

Мова – це кров, що **оббігає** тіло нації. Виточи кров – умре нація (Ю. Дзерович).

Рідна мова **дається** народові **Богом**, чужа – людьми, її приносять на вістрі ворожих списів (В. Захарченко).

Мова – це не просто спосіб **спілкування**, а **щось** більш значуще. Мова – це всі **глибинні** пласти духовного життя народу, його історична **пам'ять**, **найцінніше надбання** віків (О. Гончар).

Завдання 3. Перепишіть текст, поділивши його на абзаци та речення, використовуючи потрібні розділові знаки. Підготуйте висловлювання про функцію розділових знаків у мові.

Про користь розділових знаків

Чоловік загубив кому і почав боятися складних речень шукав фрази щоб простіші за нескладними фразами прийшли нескладні думки потім він загубив знак оклику і почав говорити тихо рівно з однією інтонацією його вже ніщо не бентежило не радувало він до всього ставився без емоцій потім він загубив знак запитання і перестав запитувати жодні події не викликали його цікавості де б вони не відбувалися в космосі на землі чи навіть у власній квартирі ще через кілька років він загубив двокрапку і перестав пояснювати людям свої вчинки зрештою у нього залишились одні лапки він не міг висловити жодної власної ідеї весь час тільки когось цитував так він зовсім розучився думати і дійшов до крапки бережіть розділові знаки (О. Каневський).

Завдання для домашнього виконання

Завдання 1. Доберіть чотири-п'ять відомих вам висловлювань про українську мову; поясніть їх зміст.

Завдання 2. Продовжіть розповідь за поданим початком. Яку роль у вашому житті відіграє українська мова?

Людина може володіти кількома мовами, залежно від її здібностей, нахилів і прагнень. Але найкраще, найдосконаліше вона має знати рідну мову. Нашою рідною мовою є українська, мелодійність, співучість якої визнано у всьому світі. Для мене українська мова є ...

Завдання 3. Запишіть подані слова в алфавітному порядку. З'ясуйте лексичне значення незрозумілих слів за «Словником іношомовних слів». З кількома з них складіть речення.

Субсидія, новація, акредитив, паритет, муніципалітет, інвестування, аванс, приріст, кредит, директива, вкладання, фонди, прецедент, девальвація, бюджет, оренда, транзит, складування, аукціон, інвестиція, юстиція, убезпечувати, шанобливість, фінансист.

Завдання 4. Запишіть подані слова спочатку з літерою *г*, а потім – з *ґ*. Прочитайте їх, чітко розрізняючи вимову звуків.

(Г, г) атунок, (г, г) гусеничний, (г, г)оробина, (г, г)ороскоп, (г, г) андж, (г, г)оспода, (г, г)ринджоли, (г, г)рунтомір, (г, г)авань, (г, г)абарит, (г, г)рунтовимірювальний, (г, г)едзь, (г, г)ранчастий, (г, г)удзик, (г, г)аньба, (г, г)удзь, (г, г)остинець, (г, г)речність, (г, г)ешефт, (г, г)ородник, (г, г)антель, (г, г)оризонт.

Запитання і завдання для самоконтролю:

1. Що означають поняття «національна мова» і «літературна мова»?
2. Що називають нормою літературної мови?
3. Які типи норм характеризують літературну мову?
4. Дайте визначення понять «орфографія», «орфограма», «орфографічне правило».
5. Назвіть види орфограм за особливістю графічного знака.
6. Які принципи покладено в основу української орфографії?
7. Які принципи є основними? Поясніть.
8. Дайте визначення понять «графіка», «алфавіт», «літера». Доберіть синонімічні назви до них.
9. Назвіть усі літери українського алфавіту.
10. Наведіть відомі вам висловлювання про мову.

Методичні рекомендації до практичного заняття № 1

Передусім слід наголосити на розмежуванні понять «літературна мова» і «національна мова». **Українська мова** – національна мова українського народу. Відповідно до ст. 10 Конституції України, прийнятої Верховною Радою 28 червня 1996 року, українська мова є державною мовою в Україні, «держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

Українська *національна мова існує*: у вищій формі загальнонародної мови – сучасній українській літературній мові; у нижчих формах загальнонародної мови – її територіальних діалектах.

Літературна мова – це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: державні та громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей. Вона характеризується унормованістю, уніфікованістю, стандартністю, високою граматичною організацією, розвиненою системою стилів. Головною ознакою літературної мови є унормованість.

Норма літературної мови – сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі суспільної комунікації.

Поняття норми історично змінне. Так, у новій редакції Українського правопису зафіксовано: за допомогою суфіксів *-к-*, *-иц-(я)*, *-ин-(я)*, *-ес-* та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо імен-

ники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс *-к-*, бо він поєднуваний з різними типами основ: *ávторка, дизáйнерка, дирéкторка, редáкторка, співа́чка, студéнтка, фігури́стка* та ін. Суфікс *-иц-(я)* приєднуємо насамперед до основ на *-ник*: *верста́льниця, набі́рниця, речниця, порáдниця* та *-ень*: *уче́ниця*. Суфікс *-ин-(я)* сполучаємо з основами на *-ець*: *кравчи́ня, плавчи́ня, мистки́ня, членки́ня, прода́вчи́ня*, на приголосний: *майстри́ня, філологі́ня; бойки́ня, лемки́ня*. Суфікс *-ес-* рідковживаний: *дияконéса, патронéса, поетéса, баронéса*.

Вирізняються різні *типи норм*: *орфоепічні* (вимова звуків і звукосполучень), *графічні* (реалізація звуків на письмі), *лексичні* (слововживання), *морфологічні* (правильне вживання морфем), *синтаксичні* (усталені зразки побудови словосполучень, речень), *стилістичні* (вибір мовних одиниць відповідно до умов спілкування), *орфографічні* (написання слів), *пунктуаційні* (вживання розділових знаків).

Орфографічні та пунктуаційні (правописні) норми сучасної української літературної мови у вигляді певної системи правил кодифіковано (загальноприйняті) й видано під назвою «Український правопис» 1993 р. видання.

Орфографія – історично сформована, уніфікована система правил, що визначають написання слів згідно з усталеними нормами.

Орфографією також називають розділ мовознавства, що вивчає правила передавання усного мовлення на письмі.

Як і будь-який розділ мовознавства, орфографія має певну термінологічну систему, основними дефініціями якої є орфограма, орфографічне правило, принципи правопису.

Орфограма – написання слова, яке вибирають з кількох можливих, ґрунтується на сформульованому і закріпленому в системі орфографії правил. За особливістю графічного зображення знака орфограми поділяються на два види: *літерні* (літери, написання яких пов'язане з правилами правопису; морфема, написання якої пояснюється певним орфографічним правилом) та *нелітерні* (написання слів окремо, разом, через дефіс, перенесення слів з одного рядка на інший, особливості скорочення слів).

Орфографічне правило – коротка та чітка рекомендація для певного способу написання, визначена і закріплена правописною нормою.

Основу правописної системи мови становить *принцип правопису*.

В основу української орфографії покладено два принципи: *фонематичний* і *морфологічний*; особливу функцію виконують *історичний* (традиційний) та *смісловий* (семантико-диференційний) принципи. Принципи орфографії представлені у Додатку 1.

Пунктуація – система правил уживання на письмі розділових знаків; розділ мовознавчої науки про використання розділових знаків.

Українська пунктуація ґрунтується на трьох основних принципах: *граматичному* (структурному, або синтаксичному), *логічному* (смісловому) та *інтонаційному*. Принципи пунктуації представлені у Додатку 2.

У пунктуаційній системі сучасної української мови функціонують такі *розділові знаки*: крапка, знак питання, знак оклику, три крапки, кома, крапка з комою, двокрапка, тире, дужки, лапки.

Розділові знаки можуть або відділяти компоненти речення (тексту) один від одного (однорідні члени речення, частини складного речення) – *віддільні*, або виділяти їх безпосередньо в синтаксичних одиницях (відокремлені члени речення, компоненти прямої мови, вставні та вставлені компоненти, звертання) – *видільні*. Перші можуть бути як *одиночними* (крапка, знак питання, знак оклику, три крапки, двокрапка), так і *повторюваними*. Другі – *парні*.

Графіка – сукупність усіх рукописних та друкованих знаків певної писемності, а також розділ мовознавства, що досліджує співвідношення писемних знаків з фонетичною системою.

Алфавіт – сукупність літер, розташованих у певній, усталеній послідовності.

Український алфавіт

А, Б (бе), В (ве), Г (Ге), І (ге), Д (де), Е, Є, Ж(же), З(зе), И, І, Ї, Й, К (ка), Л (ел), М (ем), Н (ен), О, П (пе), Р (ер), С (ес), Т (те), У, Ф (еф), Х (ха), Ц (це), Ч (че), Ш (ша), Щ (ща), Ъ(знак м'якшення), Ю, Я

Щодо останнього пункту плану, то пропонуємо ознайомитись із короткою історією Українського правопису та міркуваннями членів Української національної комісії з питань правопису, представленими у передмові до нової редакції Українського правопису. Зверніть увагу на те, що правописна кодифікація мови завжди вписана в соціолінгвістичний контекст. Так, з розвитком нової української літературної мови, яку пов'язують з виходом у світ «Енеїди» Івана Котляревського, письменники, які писали живою українською мовою, шукали засобів передавати справжнє звучання слів, а не йти за їхнім давнім традиційним написанням. Цей пошук був великою мірою стихійним: від 1798 до 1905 року нараховується близько 50 правописних систем. Найпомітнішими серед них були правописні системи Олексія Павловського, «Русалки Дністрової», Пантелеймона Куліша, Євгена Желехівського, Михайла Драгоманова. У становленні українського правопису брали участь науковці й культурні діячі (В. Антонович, П. Житецький, К. Михальчук, П. Чубинський, Є. Желехівський, С. Смаль-Стоцький, В. Сімович та ін.).

У 1876 році російський імператор Олександр II ухвалив акт, згідно з яким українська графіка опинилася під забороною. Українські тексти, навіть дозволені урядовою цензурою, слід було друкувати з використанням російської абетки. Після скасування цієї заборони в 1907–1909 роках вийшов друком словник української мови за редакцією Бориса Грінченка, у якому застосовано принцип фонетичного українського правопису. У 1918 році опубліковано проект офіційного українського правописного кодексу, запропонований професором Іваном Огієнком, у доопрацюванні якого згодом узяли участь академік А. Кримський і професор Є. Тимченко. У 1919 році цей проект був виданий під назвою «Головніші правила українського правопису». Цього ж року спільне зібрання Української академії наук схвалило «Найголовніші правила українського правопису» – перший в історії України офіційний загальнодержавний правописний кодекс.

У 1925 році уряд УСРР створив при Народному комісаріаті освіти Державну комісію для впорядкування українського правопису, а в 1927 році за наслідками роботи Всеукраїнської правописної конференції, що відбулася в Харкові, комісія підготувала проект всеукраїнського правопису, в опрацюванні якого взяли участь мовознавці з Наддніпрянщини й західноукраїнських земель. Від імені держави 6 вересня 1928 року цей Український правопис, який отримав неофіційну назву «харківський», затвердив нарком освіти УСРР Микола Скрипник. Та вже за кілька років після згортання політики «українізації» за вказівкою влади до «харківського» правопису внесли суттєві зміни.

У 1933 році Народний комісаріат освіти УСРР схвалив інший правопис, який з незначними змінами й доповненнями (упродовж 1930-х рр., 1946 р., 1960 р.) діяв до 1989 року. Репресований «харківський» правопис з деякими змінами й доповненнями залишався чинним на західноукраїнських землях поза Українською РСР і в переважній частині української діаспори.

У 1989 році затверджено і в 1990 році опубліковано нову редакцію Українського правопису. У 2015–2018 роках Українська національна комісія з питань правопису, до якої увійшли фахівці мовознавчих установ Національної академії наук України та представники закладів вищої освіти з різних регіонів України, розробила проект нової редакції Українського правопису. Після громадського обговорення його схвалено на спільному засіданні Президії Національної академії наук України та Колегії Міністерства освіти і науки України 24 жовтня 2018 року.

Сучасна редакція Українського правопису повертає до життя деякі особливості правопису 1928 року. Поділяючи думку про злочинний характер репресивних дій тоталітарного режиму щодо «харківського» правопису і його творців, кодифікатори мови не можуть знехтувати тим, що мову народу творить його історія. У сучасній редакції Українського правопису збережено підхід до мови як до знакової системи й суспільного явища. Правописна норма, з одного боку, ґрунтується на тісних зв'язках елементів сучасної мовної системи, що відображається на письмі, а з другого, – на дотриманні мовної традиції.

Перегляд правописних правил – це не лише реакція на зміни в сучасній мовно-писемній практиці, а й визначення правил написання нових запозичених слів, нових власних назв, спроба усунення застарілих формулювань, а також уніфікація орфографічних норм. Реагуючи на виклики мовної практики, сучасна редакція правопису розширила межі використання орфографічних варіантів.

Глибоко усвідомлюючи необхідність пошуку балансу між системними параметрами сучасної мови, з одного боку, й різночасовими прикметами української мовної традиції, з іншого, члени Української національної комісії з питань правопису здійснили спробу в новій редакції правопису розв'язати цю проблему з позицій історичної й етнографічної соборності української мови й української нації.

Пропонуємо електронну адресу нової редакції Українського правопису: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Фонетика, графіка, морфеміка, орфографія і пунктуація як основні підсистеми українського правопису. Розділові знаки у простому реченні, ускладненому однорідними та відокремленими членами

Практичне заняття № 2

Тема: Фонетика, графіка, морфеміка, орфографія і пунктуація – основні підсистеми українського правопису

План

1. Основні розділи науки про мову.
2. Співвідношення між літерами і звуками.
3. Система голосних та приголосних звуків української мови.
4. Фонетичний аналіз слова.
5. Морфемна будова слова. Види морфем, функціональні відмінності між ними.
6. Основні закономірності сполучуваності морфем у межах слова. Морфи як варіанти однієї і тієї ж морфеми.
7. Оперативні одиниці словотвірної системи.
8. Морфологічні та неморфологічні способи словотвору, їх різновиди.
9. Методика виконання морфемного та словотвірного розборів слова.

Мета заняття:

- поглибити знання про предмет і завдання основних розділів мовознавства;
- схарактеризувати систему українського консонантизму та вокалізму;
- сформуванати навички виконання фонетичного, морфемного та словотвірного розборів.

Студенти повинні знати:

- основні розділи науки про мову;
- систему голосних та приголосних звуків української мови;
- засоби евфонії;
- основні оперативні одиниці морфеміки і словотвору;
- методику виконання фонетичного, морфемного та словотвірного розборів.

Студенти повинні вміти:

- здійснювати характеристику голосних та приголосних звуків української мови;
- виконувати фонетичний, морфемний та словотвірний розбори слова;
- послуговуватися засобами евфонії.

Рекомендована література:

Основна література

1. Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – Київ: ВЦ «Академія», 2006. – С. 7–42; 116–130.
2. Козачук Г. О. Українська мова: практикум: навч. посіб. / Г. О. Козачук. – Київ: Вища шк., 1991. – С. 4–15; 109–117.
3. Козачук Г. О. Практичний курс української мови / Г. О. Козачук, Н. Г. Шкурятяна. – Київ: Вища шк., 1993. – С. 9–28; 83–96.
4. Сучасна українська літературна мова: підручник / За ред. А. П. Грищенка. – Київ: Вища шк., 1997. – С. 11–49; 81–88; 254–275.
5. Сучасна українська літературна мова: підручник / За ред. М. Я. Плющ. – Київ: Вища шк., 2010. – С. 7–21; 22–37.
6. Ющук І. П. Практикум з правопису української мови / І. П. Ющук. – Київ: Радянська школа, 1989. – С. 19–21; 86–89.

Додаткова література

1. Горбачук В. Т. Основа слова / В. Т. Горбачук // Укр. мова і літ. в шк. – 1988. – № 6. – С. 37–40.
2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посібник / В. О. Горпинич. – Київ: Вища шк., 1999. – С. 5–52; 52–77; 77–109; 112–133.
3. Кравченко М. В. Морфологічні явища і словотвірна структура слова / М. В. Кравченко // Укр. мова і літ. в шк. – 1984. – № 6. – С. 51–55.
4. Плющ М. Я. Словотворення та вивчення його в школі / М. Я. Плющ. – Київ: Рад. шк., 1985. – С. 6–80; 121–125.
5. Полюга Л. М. Варіанти морфем і морфемний розбір слова / Л. М. Полюга // Укр. мова і літ. в шк. – 1983. – № 2. – С. 38–42.
6. Полюга Л. М. Морфемний словник / Л. М. Полюга. – Київ, 1983. – 464 с. (близько 36 тис. слів).
7. Сікорська З. С. Морфемний аналіз слова / З. С. Сікорська // Укр. мова і літ. в шк. – 1984. – № 8. – С. 44–48.
8. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник / З. С. Сікорська. – Київ: Рад. школа, 1985. – 187 с.
9. Словотвір сучасної української літературної мови. – Київ: Наук. думка, 1979. – С. 5–53.
10. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. акад. І. К. Білодіда. – Київ: Наук. думка, 1969. – С. 15–23; 18–23; 35–46; 198–221; 276–278.
11. Фурдуй М. І. Українська мова: практикум з правопису: навч. посіб. / М. І. Фурдуй. – Київ: Либідь, 2003. – С. 10–14.
12. Шевчук О. С. Стилiстичні функції словотворчих засобів / О. С. Шевчук // Укр. мова і літ. в шк. – 1987. – № 5. – С. 30–36.
13. Шкурятяна Н. Г. Методика вивчення орфографії: посібник для учителів / Н. Г. Шкурятяна. – Київ: Рад. шк., 1985. – С. 6.
14. Яценко І. Т. Морфемний аналіз. Словник-довідник у двох томах / І. Т. Яценко. – Т. 1. (А – Н). – Київ, 1980 (близько 57 тис. слів). – 356 с.; Т. 2 (О – Я). – Київ, 1981 (близько 60 тис. слів). – 352 с.

Завдання для аудиторного виконання

Завдання 1. *Запишіть текст фонетичною транскрипцією.*

Знання мовних скарбів – великий культурний здобуток людини, показник її духовного розвитку. Але воно не приходить само собою. Цьому треба вчитися, цього треба навчати (*І.К. Білодід*).

Завдання 2. *Виконайте морфемний розбір слів.*

Укладач, видавництво, птаство, товариський, пробудження, полегшати, подвижницький, забезпечується.

Завдання 3. *Доберіть слова, які б відповідали такій морфемній структурі:*

1. Префікс, корінь, суфікс, закінчення.
2. Префікс, префікс, корінь, суфікс, закінчення.
3. Префікс, префікс, корінь, суфікс, суфікс, закінчення.

Завдання 4. *Згрупуйте слова за словотвірним типом, пам'ятаючи, що словотвірний тип об'єднує слова однієї частини мови, утворені від основи однієї і тієї ж частини мови за допомогою однакових словотвірних формантів із спільним словотвірним значенням.*

І. Горище, днище, ручище, вовчище, річище, вітрище, носище, дворище, очища, селище, звалище, котище, холодище.

ІІ. Літун, двигун, балакун, бігун, цвіркун, веселун, скакун, сопун, колун, ревун, мазун.

Завдання 5. *Згрупуйте слова у три колонки:*

1) утворені префіксальним способом; 2) утворені суфіксальним способом; 3) утворені безафіксним способом.

Обмілина, викрутка, заспів, праліс, перегрівання, виліт, правнук, провесна, обезболювання, винахід, перегук, паморозь, складка, окис, контрудар, збори, сутінь, зібрання, олюднення, розлука, відвертість, відвідини, вистава, відвага, відродження, очищення.

Завдання 6. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому засоби милозвучності. Вмотивуйте їх використання. Напишіть твір-мініатюру в художньому стилі, обравши за епіграф виділені рядки пісні. Придумайте до твору заголовок. Запишіть підкреслені слова фонетичною транскрипцією.

Пісня про рушник

Рідна мати моя, ти ночей не доспала
І водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала.
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя, на долю дала.

Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
І зелені луги, й солов'їні гаї,
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші твої.

І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші, блакитні твої.

Я візьму той рушник, простелю, наче долю,
В тихім шелесті трав, в щебетанні дібров.
І на тім рушникові оживе все знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, і вірна любов.

**І на тім рушникові оживе все знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, й твоя материнська любов.**

Завдання для домашнього виконання

Завдання 1. Запишіть слова фонетичною транскрипцією і зробіть фонетичний аналіз виділених слів.

Дзвінок, з'їзд, збіжжя, кукурудза, підживлений, бур'ян, **буряк**, лялька, рілля, листя, революція, **єдність**.

Завдання 2. Лінгвістичні загадки:

1) Яке слово складається з двох однакових губних звуків і двох голосних звуків заднього ряду низького піднесення? 2) Яке слово складається з двох різних губних і голосного заднього ряду середнього піднесення та голосного заднього ряду низького піднесення? 3) Яке слово починається з крику птаха, продовжується сонорним приголосним, голосним заднього ряду високого піднесення, злитим приголосним і голосним заднього ряду низького піднесення? 4) Які це слова: а) з кінцевим твердим приголосним звуком – безліса рівнина, поле, з м'яким – струнка і прудка тварина; б) з кінцевим м'яким приголосним – речовина, з твердим – багато населених пунктів; в) з кінцевим твердим приголосним звуком – рослина, з м'яким – тварина?

Завдання 3. Укажіть, яке з поданих слів має у своєму складі найбільшу та найменшу кількість морфем.

Людство, зверху, відірвати, порозумнішати, красномовний, фольклористичний, поперековувати, попідсихати, сніпок, стіл, легкоатлетичний.

Завдання 4. Згрупуйте слова у три колонки:

1) утворені префіксальним способом; 2) утворені безафіксним способом; 3) утворені суфіксально-префіксальним способом.

Надсвідомість, надрив, надколінок, надлюдина, надпис, наднирковий, надріз, надприбуток, нарис, надпліччя, надбудова, наказ, напарник, наклад, надтвердий, намова, обездолений, обезлюднити, обезсилити, обліт, обезхмарити, очорнити, обнова, обіднити, заземлити.

Завдання 5. Укажіть зайве слово, беручи до уваги спосіб їх творення.

I.	1. Об'єднання.	II.	1. Заслуга.	III.	1. Підліток.
	2. Самовпевненість.		2. Безсумнівний.		2. Прогул.
	3. Безуспішний.		3. Заміна.		3. Підвіконня.

Завдання 6. Виконайте морфемний та словотвірний розбори поданих слів. Порівняйте їх. Попереписувати, впевненість, пречудовий, перехід, затінок, криголам.

Запитання і завдання для самоконтролю:

1. Які розділи науки про мову ви знаєте?
2. Що вивчає фонетика?
3. Що таке звук? Як звуки характеризуються за фізичними особливостями, анатомо-фізіологічними, а також суто мовне явище?
4. Схарактеризуйте систему голосних та приголосних звуків української мови. За якими ознаками це слід робити?
5. Що таке фонетична транскрипція?
6. Яка мета фонетичного аналізу слова?
7. Що вивчає орфоепія?
8. Назвіть основні орфоепічні норми сучасної української літературної мови.
9. Що таке евфонія? За допомогою яких засобів вона досягається?
10. Який розділ науки про мову називається морфемікою?
11. Що таке морфема? Які типи морфем ви знаєте?
12. Яка мета морфемного розбору?
13. Що таке словотвір? Які основні поняття словотвору ви знаєте?
14. Чим відрізняється словотвірний аналіз слова від морфемного?

Методичні рекомендації до практичного заняття № 2

Усі слова у мові мають звукове оформлення. Розділ мовознавства, який вивчає творення звуків і їх властивості, називається *фонетикою*. Фонетика досліджує звуковий склад мови з різних боків, тому виокремлюють фонетику описову, історичну, зіставну, загальну.

Звук – це найменша одиниця мови, яку ми вимовляємо і чуємо. Звуки мови творяться мовними органами людини, до яких належать губи, зуби, язик, піднебіння, гортань, голосові зв'язки. Мовні органи становлять мовний апарат. Приведення мовних органів у рух відбувається за допомогою дихання. Повітря, проходячи через дихальні шляхи у гортань, зачіпає голосові зв'язки, які від цього дрижать і утворюють звучання, яке називається голосом. За природою, способом творення і функцією звуку мови – складні одиниці. Вони характеризуються за фізичними особливостями як явище фізичне (акустичне), анатомо-фізіологічне, а також як явище суто мовне, бо вони утворюють слова, за їх допомогою розрізняються значення слів і їхні форми.

Залежно від положення мовного апарата і акустичних властивостей звуку української мови поділяються на голосні і приголосні.

В українській мові є шість *голосних* звуків: [a], [o], [y], [e], [и], [і]. Вони утворюються музичальним тоном (або голосом) внаслідок періодичних коливань голосових зв'язок. Голосні звуки неоднакові за місцем і способом творення. Так, при творенні голосних [o], [y] активну участь беруть губи, тому вони називаються *лабіалізованими*. Усі інші називаються *нелабіалізованими*.

Залежно від положення спинки язика у горизонтальному напрямі щодо піднебіння, виділяють голосні *переднього* ([и], [і], [e]) і *заднього* ряду ([a], [o], [y]). Залежно від того, чи спинка язика

піднімається до піднебіння максимально, незначною мірою, зовсім не піднімається, звуки поділяються на голосні *високого* піднесення ([y],[и], [i]), *середнього* піднесення ([o],[e]) та *низького* піднесення ([a]).

Приголосні звуки є результатом шумів, які виникають внаслідок того, що струмінь видихуваного повітря проходить через перепону, утворювану на його шляху органами мовлення. Приголосні звуки класифікуються: за участю у їх творенні шуму і голосу; за місцем творення; за способом творення. За участю шуму і голосу розрізняють шумні приголосні (шум переважає над голосом або голос зовсім відсутній) і *сонорні* (голос переважає над шумом). Серед шумних залежно від роботи голосових зв'язок приголосні поділяються на дзвінкі і глухі, тобто утворюють, за незначним винятком, акустичні пари: [б]- [п]; [д]- [т]; [д']- [т']; [з]- [с]; [з']- [с']; [ж]- [ш]; [дж] -[ч]; [дз] - [ц]; [дз']-[ц']; [г]-[х]; [г]-[к].

Глухий [ф] у сучасній українській мові співвідносного дзвінкого не має.

До сонорних належать: [л], [м], [н], [р], [в], [j], а також [л'], [н'], [р']. Усі сонорні приголосні дзвінкі.

За місцем творення приголосні поділяються на такі групи:

губні: [б], [п], [в], [м], [ф];

передньоязикові: [д], [т], [н], [л], [р], [з], [с], [ц], [дз], [ж], [ч], [ш], [дж], [з'], [с'], [ц'], [дз'], [р'], [д'], [т'], [л'], [н'];

середньоязиковий [j];

задньоязикові: [к], [х], [г];

глотковий [г].

За способом творення приголосні поділяються на такі групи:

проривні (або зімкнені): [б], [п], [д],[д'], [т], [т'], [г], [к];

цілиніні: [в], [ф], [г], [х], [ж], [ш], [з], [з'], [с], [с'] [j];

зімкнено-прохідні: [м], [н], [р], [л], [н'], [л'], [р'];

африкати (або злиті): [ц], [ц'], [ч], [дз],[дз'], [дж].

За звучанням розрізняються ще *шиплячі* приголосні [ж], [ч], [ш], [дж] і *свистячі* [з], [з'], [ц], [ц'], [с], [с'], [дз], [дз'].

Приголосні української мови розрізняються за твердістю і м'якістю. М'якість приголосних різна, тому розрізняють приголосні м'які і пом'якшені. До м'яких належать: [д'], [т'], [н'], [л'], [з'], [с'], [ц'], [дз'], [р'], [j]; до пом'якшених: [б'], [п'], [в'], [м'], [ф'], [ж'], [ч'], [ш'], [дж'], [г'], [к'], [х'], [г'], [ж:'], [ч:'], [ш:'].

Пом'якшення приголосних відбувається:

– перед голосним [i], якщо він не є початком кореня після префікса: [д'ід], [с'іл'];

– усі передньоязикові перед голосними [а], [о], [у],[e]: [саду], [л'он] (не пом'якшуються у цій позиції шиплячі: *жар, шостий, чудо*);

– приголосні [д'], [т'], [н'], [л'], [з'], [с'], [ц'], [дз'] бувають м'якими у кінці слова і складу: [м'ід'], [л'із'];

– незначне пом'якшення [в'] перед [а] зберігається у словах [с'в'ато], [ц'в'ах] [дз'в'акнути].

У Додатку 3 систематизовано й узагальнено цей матеріал.

Розділ мовознавства, який вивчає норми літературної вимови, називається *орфоенією*. Сучасні норми української мови склалися на основі вимови, властивої середньонаддніпрянським діалектам.

Основними причинами порушення орфоенічних норм є вплив місцевої, діалектної вимови та вплив правопису, адже люди іноді вимовляють слова так, як вони написані, не враховуючи численних невідповідностей між звучанням і написанням. До основних орфоенічних норм сучасної української літературної мови належать такі:

– усі голосні під наголосом вимовляються виразно;

– голосні [а], [у], [і] в ненаголошеній позиції вимовляються теж чітко;

– голосний [е] в ненаголошеній позиції вимовляється як [e^н] перед складом з наголошеним [е], [о], [а], як у словах: *межа, везе, недолік*;

– голосний [и] у ненаголошеній позиції вимовляється то як [и^е] (перед складом з наголошеним [и], [і]), як у словах: *сиди, сидіти*; то як [e^н] (перед складом з наголошеним [а], [е]), як у словах: *Михайло, вишневий*; голосний [и] в кінці слова зберігає свою майже чисту вимову;

- ненаголошений [о] перед складом з наголошеним [у] вимовляється як [оʸ], як у словах: *голубка, кожух*;
- дзвінки приголосні у кінці слів не втрачають своєї дзвінкості і не змінюються на відповідні глухі;
- дзвінки приголосні перед глухими не втрачають своєї дзвінкості, крім [г], який у деяких словах вимовляється як [х]: *кі[х]ті, ні[х]ті, ле[х]кий*; ніколи не оглушується [г] перед інфінітивним суфіксом -ти: *бігти, тягти, берегти, могти*;
- дзвінки приголосні [дж], [дз], [дз'] (африкати) вимовляються як один звук (як у словах: *ходжу, бджола, кукурудза, дзвінок*) на відміну від вимови звукосполучень [д]+[ж], [д]+[з], [д']+[з'], як у словах: *підземний, піджарити, підзвіт*;
- шиплячі приголосні [ж], [дж], [ч], [ш] у кінці слова, перед голосними [а], [о], [у], [е], [и] та перед приголосними вимовляються твердо, як у словах: *вуж, жаль, жити, ждати, смерч, джерела, чистий*; у позиції перед [і] шиплячі приголосні вимовляються пом'якшено, як у словах: *жінка, чітко, бджілка, груші*; подовжені шиплячі приголосні вимовляються як пом'якшені (як у словах: *обличчя, збіжжя, затишшя*);
- звук [ц] в кінці слова м'який (як у словах: *стілець, палець*), лише в окремих вигуках та в словах іншомовного походження – твердий (*бац, палац, шприц*);
- звуки [з], [с], [ц], [н], [д], [т] перед наступним м'яким або пом'якшеним приголосним пом'якшуються, як у словах: *сльози, цвісти, добротні, різні, сміх*;
- усі зубні приголосні перед [і] вимовляються м'яко, як у словах: *сісти, ліс, дім, тінь, цілий, ніс*; на межі частин слова зубні приголосні перед [і] вимовляються твердо, як у словах: *педінститут, безідейний, безініціативний*;
- приголосний [в] після голосного перед приголосним, на початку слова перед приголосним та в кінці слова вимовляється як [v̄] (як у словах: *вовк, удома, сів*);
- глухі приголосні перед дзвінками уподібнюються парним дзвінком, як у словах: *просьба, хоч би*;
- префікс *з-*, як і прийменник, перед глухим приголосним вимовляється як *с* (у словах: *казати, зідити, зсунути, з хати*);
- у префіксі *роз-* і в прийменнику й префіксі *без-* у позиції перед глухими можлива паралельна вимова [з] і [с] (як у словах: *безпечний, без тебе, розповісти*);
- губні приголосні в кінці слів та перед голосними [а], [о], [у], [е] вимовляються твердо (*нашип, гриб, сім, шлейф*), але перед [і] вони пом'якшуються (*голубі, після, місяць, фізика*); пом'якшені вони також у словах типу: *свято, цвях, дзвякнути*;
- приголосні звуки [ж], [ч], [ш] уподібнюються наступним звукам [з'], [ц'], [с'], а звуки [з], [ц], [с] – [ж], [ч], [ш], як у словах: *зва[з'с']я, вирі[ш:]и, сміє[с':]я*;
- сполучення м'якого звука [т'] з м'яким [с'] або [ц'] утворює подовжений м'який звук [ц':]: *клі[ц':]і, сіє[ц':]а*;
- завжди пом'якшуються звуки [з], [ц], [с] у прикметникових суфіксах *-зьк-, -ськ-, -цьк-*: *вороне[з']кий, кременчу[ц']кий, україн[с']кий*.

Для української мови характерна евфонічність, або милозвучність.

Евфонія – здатність фонетичної системи до мелодійного звучання, створення звукових образів у висловлюванні.

Під милозвучністю мови український мовознавець Іван Огієнко розумів її стремління до найбільшої простоти й легкості висловлювання. Гнучкість мови він вважав першою ознакою її милозвучності.

Евфонічність мовлення досягається за допомогою фонетичної будови слів, словосполучень, речень і тексту загалом, чергування звуків та їх сполучень, звукових повторів, розташування звуків, особливо наголошених і ненаголошених голосних.

До засобів евфонії належать:

- спрощення у групах приголосних [ждн], [здн], [стн], [стл], [рдц], [зкн], [слн]: *тижня, проїзний, чесний, щасливий, серце, плюснути, брязнути, ремісник*; спрощення характерне і для вимови слів іншомовного походження, в них воно не передається на письмі (*гігантський*);
- для полегшення вимови часто між приголосними вставляють голосні: *вихор, капель*;
- приставні [і], [в], [г] на початку слова: *іржа, вівця, гайда*;

